

KUR'AN-I KERİMİN ÇEŞİTLİ KIRAATLARI

Hazret-i Peygamber'in vefatında Sahâbe-i kirâmdan haylisi Kur'an-ı kerîmin tamamını ezbere bilmekteydi. Hazret-i Peygamberin vefatından sonra Hazret-i Ebû Bekr'in hilâfeti zamanında mürtedlerle yapılan Yemâme harbinde Kur'an-ı kerîmi ezbere bilenlerden (o zamanki ismiyle *kâri'*) yetmiş şehid olunca, Hazret-i Ömer endişelenerek Kur'anın toplanması için halîfeye mürâcaat etmiştir. Bunun üzerine Hazret-i Ebû Bekr'in emriyle Zeyd bin Sâbit başkanlığında ve içlerinde Hazret-i Osman, Ali, Talha, İbn Mes'ud, Übeyy bin Kâ'b, Hâlid bin Velid, Huzeyfe ve Sâlim'in de bulunduğu oniki kişilik bir Sahâbe heyeti, Hazret-i Ömer'in evinde toplanarak, ellerde mevcut bütün Kur'an-ı kerîm sayfelerini toplamıştır. Ayrıca sahâbenin ezberindeki âyetler de dinlendi. Her sahâbinin okuduğu âyete iki de şahid istendi. Böylece bütün âyetler bir cild hâlinde toplandı. Yazısının güzelliği ile meşhur Saîd bin Âs bunları kâğıt üzerine kaleme aldı. Yazılan nüsha, umumî bir toplantıda sahâbe-i kirâma okundu. İtiraz eden olmadı. Otuzüçbin sahabî bu nüshanın her harfinin tamına yerinde olduğuna sözbirliği yaparak karar verdi. Böylece *mushaf* (veya *mushaf*) denilen kitap meydana geldi. Sonra bu mushaf, Hazret-i Ömer'e tevdi edildi. Vefatından sonra da kızı ve Hazret-i Peygamber'in hanımlarından Hazret-i Hafsa'ya intikal etti. Hazret-i Ebû Bekr zamanında toplanan Kur'an-ı kerîm âyetlerinin tertibi, yani her âyetin yeri ve hangi sûreye ait olduğu, tevkîfidir. Yani icthadî olmayıp, Hazret-i Cebrâil'in tâlimine ve Hazret-i Peygamber'in işaretine istinad eder. Burada kullanılan yazı, insanlık tarihi kadar eski bir geçmişte bulunan ve o sıralarda Hicaz'da câri olan nesîh yazısıdır. Bu yazı Hazret-i Peygamber tarafından da kabul görmüş, bunun İslâm yazısı olduğuna dair Eshâb-ı kirâmın icma'ı meydana gelmiştir.

Hazret-i Osman zamanındaki Ermeniye muharebelerinde Şamlılarla Iraklılar arasında kıraat bakımından bir farklılık müşahede edildi. Sefer dönüşü Huzeyfe hazretleri, halîfeye müracaat ederek bu farklılıkların önüne geçmesini istedi. Bunun üzerine hicretin yirmi beşinci senesinde halîfe Hazret-i Osman, yine Zeyd bin Sâbit riyâsetinde ve Abdullah bin Zübeyr, Saîd bin Âs ve Abdullah bin Hâris bin Hişâm'ın da iştirak ettiği bir heyet topladı. Heyettekilerin, Zeyd hariç tamamı Kureyşli sahâbedendi. Hazret-i Osman heyetkilerle, lehçe hususunda Zeyd ile ihtilafa düşülecek olursa, Kureyş lehçesinin tercih edilmesini, çünkü Kur'an-ı kerîmin bu lehçe üzere nâzil olduğunu söyledi. Hazret-i Hafsa'daki mushaf getirildi. Bu mushafta sûreler birbirinden ayrılmış değildi. Hazret-i Ali'deki mushafda sûreler nüzul sırasına göre; İbn Mes'ud'daki mushafda ise sûreler uzunluklarına göre tertib edilmişti. Sûreler, Kureyş lehçesiyle yazıldı ve birbirinden ayrılarak sıraya kondu. Sûreler, uzunluk sırası ve birbirleriyle münasebetine bakılarak sıraya dizildi. Sûrelerin tertibi, âyetlerin tertibi gibi tevkîfi değil; Sahâbe icma'ına mütevakıftır. Sonra bu eski nüsha ve diğer nüshalar imha edilerek yeni nüshadan ayrıca altı mushaf daha yazdırarak, Bahreyn, Şam, Basra, Kûfe, Yemen ve Mekke'ye gönderildi. Bugün dünyada bulunan mushafların tamamı, Emevî halîfesi Abdülmelik'den itibaren, bu yedi mushafdan çoğaltıldığı için aralarında bir fark yoktur. Bu metin, yalan üzerinde ittifakları mümkün olmayan pek büyük bir topluluk tarafından zamanımıza kadar tevâtür yoluyla nakledile geldi¹. Hazret-i Osman, ayrıca Kur'an-ı kerîm

¹ Taşköprüzâde Ahmed: **Mevzu'âtü'l-Ulûm**, Derseâdet 1313, 743-745; Mahmud Es'ad: **Telhîs-i Usûl-i Fıkh**, İzmir 1313, 32-33; Ömer Nasuhî Bilmen: **Büyük Tefsir Tarihi**, İst. 1973, I/24-25, 35. Bu orijinal mushaflardan Şam'a gönderilen nüsha, Sultan II. Abdülhamid zamanına kadar Ümeyye câmiinde saklanmakta iken, çıkan bir yangından kurtarılamamıştır. Londra'daki mushafın bu olduğu da söyleniyor. Medine'deki nüshanın üzerinde, içlerinde Zeyd bin Sâbit, Abdullah bin Zübeyr, Saîd bin Âs gibi sahâbelerin icmanın bulunduğunu ve arkasında da heyetin diğer âzâlarının isimlerini bildiren birer yazı vardı. Ravza-i Mutahhara'da saklanan bu mushaf en son 1930'da görülmüştür. Topkapı Sarayı'ndaki mushafın bu olduğu zannediliyor. Mekke'deki nüsha 735/1335 senesinde Kâbe'de görülmüştür. Kûfe'deki mushafın bir ara Hims kalesinde muhafaza olduğunu Nablûsî (1731) söyler. Taşkent'teki mushafın bu olduğu zannediliyor. Basra'daki nüsha bir ara Kurtuba'ya götürülmüşse de, Muvahhidî devletinin kurucusu

mektepleri açıp maaşlı muallimler vazifelendirilerek, Kur'an-ı kerîmin doğru bir şekilde öğrenilmesinde mühim hizmeti geçmiştir. Bu mekteplerde hâfızlar yetiştirilmiş; ayrıca Kur'an-ı kerîmin doğru okunması için gereken âlet ilimleri öğretilmiştir. Hazret-i Osman'a mecâzen *câmi'ü'l-Kur'an* (Kur'an-ı kerîmi toplayan) denilmiştir. Aslında bu pâyeye Hazret-i Ebû Bekr, Hazret-i Ömer ve Zeyd bin Sâbit için kullanılsa yeridir. Fakat Hazret-i Osman'ın hizmeti de inkâr edilemez büyüklüktedir.

Hazret-i Peygamber **“Kur'an-ı kerîm yedi harf üzere indirilmiştir”** buyurmuştur. Yedi harf ne demektir? Çeşitli rivayetler vardır. Ama en sahihi vech, lügat, lehçe olarak anlaşılmasıdır. Lafzı ve maddesi değişik, ama aynı mânâyaya gelen başka bir kelime ile okumak demektir. İnsanlar ilk zamanlar tek lügat üzere okumakla emrolunsalardı, kaçarlardı. Nitekim Hazret-i Peygamber zamanında Kur'an-ı kerîm âyetlerinden bazısının farklı Arapça lehçelere göre farklı harf veya hareke veya kelimelerle okunmasına izin verilmişti. Meselâ sahâbe-i kirâmdan Hişâm bin Hakem ile Hazret-i Ömer arasındaki bir kıraat ihtilâfında Hazret-i Peygamber her ikisine de doğru okuduğunu, böylece nâzil olduğunu söylemiştir. Übeyy bin Kâ'b, İbn Mesud, İbn Abbas gibi sahâbilerden de buna benzer rivâyetler vardır.

Hazret-i Ali'den ve'l-asri ve *revâibi'd-dehr* ; Sa'd ibni Ebi Vakkas'tan, ve lehu ahûn ve uhtûn *min ümmihi* ; İbn Mesud'dan, *in kanet sayhaten vâhideten* yerine *in kânet zekıyyeten (ze ve kaf) vahideten*, İbni Mesud'dan, *kelihnilmenfuş* yerine *kessavfilmenfuş* (sad ile), Hazret-i Ömer ve Ebû Âliye'den, *fes'av ilâ zikrillah* yerine *femdav (dat ile) ilâ zikrillah*; Ebu'dderdâ'dan, *ta'âmül-esîm* yerine *ta'âüm'-fâcir* gibi kıraatler naklolunmuştur. Bu rivâyetlerin sıhhatine itirazlar vardır. 1-Bunlar sahâbe-i kirâmın âyet-i kerîmeleri tefsir sadedindeki hadîsler olabilir. (Ama hepsi de böyledir denemez.) 2-Bu sahâbiler mushafın cem'inde hâzır idiler. İtiraz etmediler. 3-Üstelik bu rivâyetler ahaddir. Hep bir kişi tarafından rivâyet edilmiştir. 4-Okuyamayanlara verilmiş bir müsâade olabilir. Meselâ Ebu'dderdâ, *esîm* okuyamayan bedevîye, *fâcir* okumasını söylemiştir.

Zelletü'l-kârî meselesinde, yani namazda kıraat ederken yanlış bir kelime söylense, İmam Ebû Yûsuf'a göre bu kelimenin Kur'an-ı kerîmde benzeri varsa, namaz bozulmaz. İmam-ı A'zam Ebû Hanîfe ile İmam Muhammed'e göre Kur'an-ı kerîmde benzeri yok, ama mânâ değişmezse namaz bozulmaz. Bu icthadların temeli, muhtemelen kıraat-ı seb'anın namazı bozmayacağı kaziyesidir.

Demek ki başlangıçta her çeşit müslümana kolaylık olması için âyet-i kerîmelerin çeşitli lügat ve lehçelerde okunmasına izin verilmişti. Hazret-i Cebrâil her sene Hazret-i Peygambere o zamana kadar nazil olan ayetleri okur, o da tekrar eder ve ezberlerdi. Buna *arza* denir. Son sene iki defa okudu ve artık ilahî metin belli oldu. İlkten okunmasına müsâade olunan lafızlardan bir kısmı nesholundu; bir kısmı bâkî kaldı. Hazret-i Peygamber bu metni sahâbîlere de okudu. Onlar da kısmen veya tamamen ezberledi. Yazıya döküldü. Bu metin mütevâtiren (her asırda yalan üzere birleşmesi aklen ve naklen mümkün olmayan bir topluluk

Abdümü'min tarafından başşehri İsbiliyye'ye (Sevilla) naklolunmuştur. Bunun ölümünden (1163) sonra çıkan karışıklıklarda Portekiz'e götürülmüş; bir tâcir tarafından alınarak Fas'a getirilmiş; burada uzun müddet devlet hazînesinde muhafaza edilmiştir. İbn Battuta, Hazret-i Osman'ın şehid edilirken okuduğu mushafın bu olduğunu ve üzerinde kan lekelerini gördüğünü söylemektedir. İstanbul Türk-İslâm Eserleri Müzesi'ndeki mushafın Basra mushafı olduğu söyleniyor. 1904 senesinde Buharâ'da tesâdüf olunan böyle bir mushaf, 1923 senesinde Bolşevikler tarafından Moskova'ya götürülmüş; sonra Taşkent'e iade edilmiştir. Bu ilk mushaflardan birisi sonradan Mısır'a götürülmüştür. Amr bin el-Âs câmiinde idi. Mısır'ın fethinden sonra Yavuz Sultan Selim'e takdim olunarak Topkapı Sarayı'na getirildi. İstanbul'da bugün ikisi Hazret-i Osman ve üçü Hazret-i Ali'den kalma beş mushaf bulunmaktadır. Bunlardan biri Hazret-i Osman'ın, ikisi Hazret-i Ali'nin el yazısı iledir. Bu ilk yazılan yedi mushaf hâricinde, Sahâbe devrine ait bazı mushaflar, İstanbul, Kâhire, Mekke, Taşkent, Londra, Petersburg gibi dünyanın çeşitli beldelerinde mevcuttur.

tarafından) nakledildi. On kıraat buradan çıktı. Değişik lafızlardaki âyet-i kerîmeler ise ahad tarikiyle (hep bir kişi tarafından) nakledilmiştir.

O halde âyet-i kerîmelerin müterâdif kelimelerle ve mânâyı değiştirmeden (meselâ rahmet yerine azap mânâsı vermeksizin) okunmasına Sahâbe-i kiram Kur'an-ı kerîmi cem etmeden önce izin verilmişti. Son arzada kat'î metin ortaya çıktı. Sahâbe-i kiram da bunu toplayıp mushafı meydana getirdi. Hazret-i Ebu Bekr zamanında toplanıp, Hazret-i Osman zamanında teksir edilen (çoğaltılan) nüshalara aykırı olmadıkça, yedi harf bâkî kaldı. Bu da artık hareke, sükûn, teşdid, tahfif, ibdâl gibi hususlarda söz konusudur. Bu toplanan Mushaf, yedi harften birine göre midir, hepsine göre midir? İhtilâfıdır. Yedi harften biridir diyenler vardır. Hepsini ihtivâ eder diyenler de vardır.

Hülâsa Sahâbe-i kiram, yedi harfe şümullü bir metin üzerinde icma'ya varmıştır. O halde bu Mushaf esastır. Bununla namaz kılınır. İbn Mes'ud, Übeyy bin Kâ'b, Ebu'd-derdâ gibi sahâbilerden rivâyet edilen ve bu mushaftan ayrı kıraatler şâz (marjinal) kıraatlerdir. Arapça gramer şartlarına uyan ve mânâyı değiştirmeyen; fakat sûrelerin tertibi ve bazı birkaç kelimesi Hazret-i Osman'ın topladığına benzemeyen Kur'an-ı kerîm kıraatine, *kıraat-i şâzze* denir. Bunu başlangıçta Abdullah bin Mes'ud, Übeyy bin Kâ'b gibi Eshâbdan birkaçı okumuştur; fakat hakkında icma' olmadığı için sonradan okunması men edilmiştir. Nitekim Nûr sûresinin 27. âyetinde geçen ve izin alınız! mânâsına gelen *teste'nisû* kelimesini, Übeyy bin Kâ'b ile İbn Abbas yine aynı mânâyı gelen *teste'zinû* şeklinde okumuşlardır². Bu kıraatlerden meşhur olanları, kıraatte okumaz ama ibâdet ve muamelatta delil olurlar. Meselâ, yemin keffâretine dair âyetteki “üç gün oruç” ibâresini İbn Mes'ud, “üç gün arka arkaya oruç” şeklinde bildirmiştir. Buradaki “arka arkaya” demek olan “*mütetâbi'at*” kelimesi, Hanefilerce mânâ olarak kabul edilmişse de, Kur'an-ı kerîm metnine dâhil olunmamıştır. Bu takdirde o sahâbînin âyet-i kerîmenin tefsiri sadedindeki rivâyeti gibi mütâlaa edilir.

“*Kur'an-ı kerîm yedi harf üzere indirilmiştir*” hadîs-i şerifinin mânâsı, Kur'an-ı kerîmin Arapça'nın yedi lehçesine uygun okunabilecek bir şekilde indirilmiş olmasıdır. Nitekim başlangıçta Kur'an-ı kerîmde hareke ve nokta bulunmamaktaydı. Çünkü ilk Müslümanlar kendi lisanlarının yazısı olduğu için bunu kolay okuyabilmekteydiler. Bu sebeple farklı lehçelerde okunabiliyordu. Meselâ Temîm kabîlesi sin yerine te söyler; *en-nâs* kelimesini *en-nât* okurdu. *Meşev fih* (Bekara: 20) yerine, aynı mânâda *merev fih* okunurdu. Bunlar Kureyş, Huzeyl, Hevâzin, Yemen, Temîm, Tayy ve Sakif lehçeleri olup, zamanla lehçe farklılıkları kaybolduğu için Kureyş lehçesi hepsinin yerini almıştır³. Şu kadar ki, Kur'an-ı kerîmin her kelimesi değil, bazı kelimeleri yedi lehçe ile okunmuştur. Bu lehçe farkı da, bir çeşitlilik olup, mânâ bakımından tenâkuzu icab ettirmez. Hazret-i Osman zamanında bu farklılıklar da izâle edilerek, tek bir lehçe, Kureyş lehçesi esas tutulmuştur.

Kur'an-ı kerîm, bütünü itibariyle Hazret-i Peygamber'den tevâtüren intikal etmiştir. Ancak bazı âyetlerin tilâvetinde ve bazı harflerin telaffuzunda Hazret-i Peygamber'den tevâtüren gelen bazı farklı rivâyetler vardır. Bunlar yedi tanedir ve *kıraat-i seb'a* diye bilinir. Bunlar, Nâfi', İbn Kesîr, Ebu'l-Amr, İbn Âmir, Âsım, Hamza ve Kisâî'nin kıraatleridir. Bunlardan başka üç kıraat daha vardır ki, bazı âlimler bunların da tevâtüren geldiğine kâildir. Bunlar Ebû Câfer, Yâkub ve Ebû Muhammed kıraatleridir. Böylece hepsine birden *kıraat-ı aşere* denir. Bunlardan başka üç kıraat daha vardır ki, Basrî, İbn Muhaysin ve A'meş kıraatleridir. Bunlar şâz kıraat olup namazda okunması câiz değildir. Kıraat imamlarından her biri tâbiîn veya

² Zâhid el-Kevserî, İbn Mes'ud'dan rivâyet edilen şâz kıraatlerin, ona ait olmayıp İbn Mes'ud'dan tefsir sadedinde rivâyet edilen sözler olduğunu bildirmektedir. **Hanefî Fıkıhının Esasları**, Trc. A. Şener/C. Sofuoğlu, Ank. 1991, 32.

³ Yakub bin Seyyid Ali: **Mefâtihi'l-Cenân Şerhu Şir'ati'l-İslâm**, İst. 1288, 76-77; Taşköprüzâde, 748-749; Sava Paşa, I/75; Bilmen, Tefsir Tarihi, I/23; Zeynüddin Zebîdî/Ahmed Naim/Kâmil Miras: **Sahîh-i Buhârî Muhtasarı Tecrîd-i Sarîh Tercemesi ve Şerhi**, XI/231.

tebe-i tâbiînden olup, kıraati, Sahâbeden veya Tâbiînden öğrenip icâzet almışlardır. Bunlar, yedi harf ile aynı şey değildir. Bunların da yedi olması tamamen tesadüftür. Zaten yedi rakamı da kat'î değildir. Bu kıraatleri ilk değerlendiren Ebû Bekr bin Mücâhid'in verdiği rakamdır. On rakamını verenler de vardır.

Acemlerin (Arap olmayanların) İslâmiyeti kabul etmeleri üzerine Hazret-i Ali zamanında Ebu'l-Esved ed-Düelî (69/688) tarafından Kur'an-ı kerîme nokta ve Emevî halîfesi Abdülmelik zamanında Hicaz vâlisi Haccac bin Yûsuf tarafından hareke konulması kararlaştırılmıştır. Daha sonra doğru ve kolay okunmayı temin için secâvend gibi bir takım çalışmalar da yapılmıştır. Eski mushaflarda âyet sonları iyice belirtilmediği gibi, âyet arası vakıf yerleri de işâretli değildi. Baştan başa Kur'ân-ı kerîm âyetleri tarandı ve nerelerde durmak lâzım geldiği tek tek incelenip belirlendi. Mushaf yazan hattâtlar da zamanla âyet-i kerîmeleri birbirinden ayırmak için âyet sonlarına yuvarlak bir dâire veya gül deseni şeklinde muntazam işâretler koydular. Altıncı asırda yaşayan Muhammed bin Tayfûr Secâvendî, kıraata dâir çalışmalarıyla meşhur oldu. Vakf ve İbtidâ adlı eserinde, Kur'an-ı kerîm okurken icâb eden vakıf ve ibtidâları açıkladı. Fas ve Cezâyir gibi Mağrib memleketleri hâric, bütün şark memleketlerindeki Kur'an-ı kerîm nüshalarında, Secâvendî'nin yolu tâkib edilmiştir. Bugün mushaflarda kullanılan bu işâretlere, secâvend denilmesi, bu zatın ismi sebebiyledir⁴.

⁴ Yakub bin Seyyid Ali, 77-78; Bilmen, Tefsir Tarihi, I/31.